

Összeállító: KURUCZNE HOLLÓSI GABRIÉLLA

Összeállítás ideje: 1983.

TART.: NÉPI BETEGSÉGEK GYÓGYÍTÁSA ÉS
NÖKINCSE

64 lap

Földrajzi mutató: Kaposmérő (Saugydevények,
Bardudvarnok,
Jankmutató: XX (Uema,
Uelichésfalud)

PAPÍRIPARI VÁLLALAT

KISKUNHALASI GYÁRA

LELTÁROM'S

ATUELETUE A NA - 137/85 - 65 TETELE KÓL.

Népi betegségek gyógyítása
és szokásai

Kunczai' Hollón' Gabriella

1983.

A honfoglalás előtti gyógyítás emléke

Mielőtt a magyar nép mai hazáját elfoglalta a Kárpát medencében, valahol az Ural hegység szomszédságában elvált rokonságtól, a finn-ugor népek őseitől. A rokonságtól való elszakadás és a honfoglalás között, több mint kétezer év telt el. Ez alatt az idő alatt sokféle néppel találkoztak a magyarok elődei, elsősorban török népekkel. Mind az urali, mind pedig az altáji népek hitvilágának egyik legfontosabb, talán éppen központi eleme a sámánizmus.

A sámán a szibériai népek körében a törzs varázslója és orvosa volt egy személyben. Az ő feladata volt a betegek gyógyítása. A sámán speciális szertartás, a révülés keretében végezte a betegség szellemének kiűzését a beteg testből.

A magyar népi hitvilágnak több olyan eleme van, amely feltehetően a hajdani sámánizmus nyomát őrzi. Például a "révül", "rejtezik" igék közös töve a finn-ugor korból való nyelvünkben - a sámán trancebeli állapotát ugyanezzel a szóval jelölték. A trance-állapotot a sámán úgy idézte elő, hogy dobját a sátor tűznél felmelegítette, majd halk dobolásba, éneklésbe kezdett. A dob ütemére jobbra-balra inogva kezdett meg egy szellemeket idéző rögtönzött éneket, melyben a saját segítő szellemeit hívta harcra a betegség szelleme ellen. A dobnak, mint a sámán legfontosabb eszközének emlékét őrizte meg a gyermek folklór, egy gyermek verseike:

"Gólya, gólya, gilice
Mitől véres a lábad?
- Török gyerek elvágta,
Magyar gyerek gyógyítja
Sippal, dobbal, nádihegedővel."

A korábbi kutatások megállapították, hogy a közelmúlt magyar népi gyógyításának aligha van már kapcsolata a sámánisztikus elképzelésekkel.

TARTALOMJEGYZÉK

A téma indoklása	1 - 3 oldal
A népi gyógyászat fogalma	4 - 5 "
A magyar népi gyógyítás múltjából	
- a honfoglalás előtti gyógyítás emléke	7 - "
- a honfoglalók trepanált koponyái	8 "
- a középkori népi orvoslás	8 - 10 "
- népi gyógyítás a XIX. században	10 - "
A mai népi embergyógyítás	
- a népi tünetten	12 - 15 "
- a betegségek megelőzése a népi hiedelmek szerint	15 - 16 "
- a népi gyógyítás mai módszerei és eszközei	16 - 19 "
A magyar népi gyógyítás kutatása	21 - 24 "
- Somogy megye közegészségügyi helyzete és orvosi ellátottsága	25 - 27 "
Betegségek megnevezése, gyógyítások módja	
- a test felszínén jelentkező külső betegségek	29 - 35 "
- belső betegségek	35 - 38 "
- szájbetegségek	38 - 39 "
- szembetegségek	39 - 40 "
- fülbetegségek	40 "
- orrbetegségek	40 "
- fogbetegségek	41 "
- hűléses betegségek	41 "

Gyógyításra felhasznált gyógynövények	43 - 44 oldal
Jegyzet	45 - 51 "
Adatközlők	52 - 55 "
Irodalom:	56 - 58 "
Melléklet:	60 "

A TÉMA INDOKLÁSA

"A marxizmus-leninizmus embereszménye - a mindenoldalúan és harmónikusan fejlett ember - határozza meg társadalmunkban a pedagógiai tevékenység tartalmát és irányát." A pedagógusnak minden körülmények között e célt szem előtt tartva kell a tanulóknak ismereteit átadnia.

Ahhoz, hogy a gyerekek ismeretei sokoldalúak legyenek, egy-egy tényt, ismeretanyagot több szempontból kell megvilágítanunk előttük.

Tudnia kell, hogy minden összetett dolog, tény, jelenség valamely egyszerűbb, kezdetlegesebb állapotra vezethető vissza.

Ismernie kell nemcsak a jelen eredményeit, hanem a múltat is, mely alapját képezte a jelen eredményeinek.

A tudományok, a melléktudományok között nem egy olyan van, amely népi megfigyeléseket is átvett. Pl. meteorológia, gyógyászat, mezőgazdaság. S a tudomány ezeket az ismereteket - ha szelektálva is -, de beépíti ismeretanyagába.

A mai gyerekeknek a népi megfigyelések, a népi tudásanyag már különlegesség. Sokan elítélik a népi gyógyító tevékenységet, mondván, hogy az mind babonára, hiedelemre épül. A népi gyógyászat túlnyomó része valóban hiedelmeken alapozik. Mindezek mellett azonban ma már bizonyítottan tudományos alapja is van.

Az általános iskolai nevelés és oktatás terve kimondja:

"A tanuló ismerje az idealista, vallásos világnézet lényegét, gyökereit, és meggyőződéssel képviselje ezzel szemben materialista, ateista álláspontját."

A pedagógus feladata tehát, hogy a népi tudásanyagban található vallásos elemekkel is megismertesse a gyerekeket, hogy azok elválaszthessék a tudományost a tudománytalantól.

A nép bármely területen fellelhető ismerete hasznos lehet a gyerekek számára nyelvezetében, tudásanyagában. A nevelés egyik célja, hogy ismertesse meg a gyerekeket a nép múltjával, életével, ápolja és őrizze a népi hagyományokat. A néprajzi ismeretekből mindezekről pontos képet kaphatunk.

Témám a népi betegségek gyógyítása és szókincse. Ez az ismeret, természetesen a gyerekek szintjének megfelelően, megtalálható az alsó tagozatos tananyagban. A 3. osztályos olvasókönyv tartalmaz ilyen témájú olvasmányokat "Kuruzslás és gyógyítás" és "Gyógynövények" címen. Mindkét olvasmány feldolgozásához, szükséges és elengedhetetlen, hogy a tanító a népi gyógyítás történetét, módszereit legalább elemi fokon ismerje. Mivel a gyerekek számára érdekes témát dolgozunk fel, várható, hogy több kérdést is feltesznek a pedagógusnak, s ő ilyenkor tudja tudástöbbletét kamatoztatni.

Mód van e téma keretén belül az izes, régi magyar nyelvezet megismertetésére, a vallásos világnézet bemutatására, a gyógynövények gyógyászat által való felhasználásának felismertetésére, a népszokások megismertetésére. Mindezek ismeretében tud csak igazán érdekes, sokoldalú ismereteket nyújtani a pedagógus a tanulóknak, s szolgálni a célt, a "sokoldalúan fejlett" személyiség alakítását.

A népi gyógyászat fogalma

A néprajznak a népi orvoslással foglalkozó fejezete a népnek a betegségről való felfogását, gyógymódjait tárgyalja. Amit mi népi orvoslásnak nevezünk, az nemcsak eszközeiben és módszereiben, hanem főként alapelveiben különbözik a természettudományos orvostantól. Különbözik még akkor is, ha egy-egy gyógyító műveletének fizikai keresztülvitele, pl. fürdő, kötés, borogatás, stb. külsőségeiben azonos menetű a tudományos orvostan hasonló gyógyító műveleteivel. Más benne a szellem. Más a betegség eredetéről és lényegéről alkotott felfogás, más a gyógyezerek és gyógyeljárások hatása felől vallott hit, de természetesen a legtöbbször egészen mások maguk a gyógyítás céljára igénybevett eszközök, módszerek és eljárások.

Amíg a természettudományos orvostan alapja a megfigyelés, a kísérlet és az ezekből logikusan levont következtetés, hitelének alapja pedig a tény- és tárgybeli bizonyítás lehetősége, addig az ún. népi gyógyítás alapja a hit, anyaga ősi hagyomány, ami a tudományos értelemben vett bizonyítást nem mindig állja ki, de erre ő hivei előtt nem is szorul. Elemiben nagyjából részben mágikus, misztikus, természetfeletti, s ha nem ilyen, úgy inkább csak a hagyomány, vagy a tekintély ereje által, semmint a logikai bizonyosság következtében fenntartott. Ahol pedig akad benne ésszerű, logikus, tapasztalati alapon nyugvó tényezőség is, az csak szűk térre szorult és gyakran mágikus mellékezetekkel tarkázva kerül alkalmazásra. Ez a népi gyógyítás nem pusztán csak a szó köznapi értelmében vett földnépe, vagy paraszttömeg sajátja. Kétségtelen ugyan, hogy ezek körében találkozunk leginkább annak ősi és tiszta formáival, de a mi tárgyunk szempontjából a nép fogalma nem szorítkozik csupán az alacsony műveltségű tömegre, nem csak a falun lakó földműves és városzéλι lakoságot jelenti, mert nem is annyira társadalmi és gazdasági, mint inkább szellemiségi és lélektani fogalom.

A népi orvoslás nem egészében babona és nem is fedi mindig a kuruzelés rosszértelmű fogalmát. Ami kevés észszerű van benne, azt ki kell emelnünk a babonából, s alkalmazását még akkor sem tekinthetjük kuruzelésnak, ha nem is éppen orvosdoktor rendeli el vagy hajtja végre.

A népi orvoslásban rendszerint a jóhiszeműség áll az előtérben, alkalmazója gyakran fanetikus hittel végzi amit végez, s ha eszközei nem is mindig, de műveleteinek lélektani alapja mindig ősi típusú.

A népi orvoslás a néphit és a népszokások kimeríthetetlen szellemiségű világának egyik része, ami különleges feltételek mellett és különleges lélektani viszonyok eikjén alakult ki. Általában természeti és lélektani alapjai vannak. Az egyszerű, inkább reális életszemléletű nép az őt körülvevő természeti jelenségek és tárgyak fölől mindaddig, amig érzékszervekkel tanúja lehet, világos és a valóságnak megfelelő képzetköröt alakít ki. Észrevételei, ítéletalkotásai, következtetései és ezekből folyó cselekedetei, ebben a keretben kifogástalanok lehetnek. Ezért észszerű pl. a sebészeti, operatív ténykedése. Amint azonban a fizikailag érzékelhetően túllép, ha okot keres, vagy rejtett összefüggéseket sejt a jelenségek mögött, nagyon könnyen elszakad a valóságoságtól, logikustól. Ebből kifolyólag beszélünk racionális és irracionális népi gyógy módokról.

A MAGYAR NÉPI GYÓGYÍTÁS MULTJÁBÓL

A honfoglalók trepanált koponyái

Űsi gyógyító tevékenységek körébe sorolható a koponyalékelés, vagy trepanáció gyakorlata. Az eljárásoknak két nagy csoportja ismeretes:

1. Életben végzett beavatkozás, ez lehet:

- jelképes
- sebészi

2. Halál utáni vagy kultikus trepanáció.

Az eljárás során a koponyacsont felületéből emelnek ki egy bizonyos részt, vagy teljesen megnyitják a koponyát.

A jelképes trepanációt az egyén életében végezték el, és csak a külső csontfelületből távolítottak el egy darabot, tehát a koponyaüreget nem nyitották meg.

Sebészeti trepanáció során gyógyító célzattal nyitották meg a koponyaüreget.

A kultikus koponyalékelést az egyén halála után végezték el, és a kiemelt koponyacsont-darabot amulettként használták.

Az eddigi szakirodalom adatai arra engednek következtetni, hogy a koponyalékelés elsősorban kultikus-mágikus eredetű, és csak másodlagosan alkalmazták meghatározott betegségek gyógyítására.

A középkori népi orvoslás

A középkori ismeretek gyors és egységes áramlását egész Európában nagymértékben segítette a közös vallás, és a közös közvetítő nyelv, a latin.

Igy mindenütt ismerhették a Pray-kódex naptárának egészségügyi előírásokat tartalmazó glosezait is. Ezek a tanácsok minden hónap mellé beírva közlik, hogy mit igyon, mit egyen, mikor vágasson eret a páciens. A január hónap mellé a következő gloseza íródott:

"Január havában semmiképpen ne vágj eret, és liktárt végy magadhoz, reggel borral három gömböt. Végy magadhoz folyékony orvosságként gyömbért és pontuszi gyökereket hashajtónak."

Az emberek gondolkodásában ebben a korban, még nem vált külön a betegségek eredetére, felismerésére, gyógyítására vonatkozó tudásanyag.

A középkori orvostudomány eredményeit a különböző európai egyetemeken sajátíthatták el a magyar diákok.

Az a tény, hogy a magyar diákok jelentős számban tanultak külföldi egyetemeken, azt eredményezte, hogy a XVI. századtól kezdve rendszeresen jelentek meg a gyógyászati tárgyú művek magyar nyelven is. Többnyire követték a külföldi mintákat, de el is tértek azok eredeti szövegétől annyiban, hogy a hazai viszonyokhoz, az itthon található gyógy- és természetes növényekhez alkalmazták javasolataikat. Így aztán nagyszámú valódi népi gyógyászati adat került ezekbe a könyvekbe.

Jó példa erre a XVI. sz. végi, Erdélyben talált kéziratos orvosló könyv, amely valószínűleg nyomtatott művekből is vett át jócskán.

A nyomtatott művek közül említést érdemel Méliusz Juhász Péter debreceni református püspök műve a Herbárium, amely 1578-ban jelent meg Kolozsvárott. A teljes cím így hangzik: "Herbárium-Az fáknak, fűveknek nevekről, természetekről és hasznairól, magyar nyelvre és ez rendre hozta az Doktorok könyveiből az Horhi Mélius Péter."

Egy másik jeles egyházi író Pápai Páriz Ferenc 1690-ben Kolozsvárott kiadott műve a "Pax corporis", gyakorlati orvosi mű. A teljes cím: "Az emberi testnek belső Nyavalyáinak Okairól, Fészkeiről s azok orvoslásának módjáról való Tracta, mind élő Tudós Tanítóinak szájából, mind a régieknek Tudós Irásokból, s mind pedig maga sok Betegségek közül való Tapasztalásaiból summásan öszveszedett és sok ügyefogyott szegényeknek hasznokra világosan magyar nyelven kiadott Pápai Páriz Ferenc."

Ezek a könyvek igen jól példázzák azt a tényt, hogy miként hatott a korabeli orvostudomány, és rétegződött rá a régi néphagyományokra.

Népi gyógyítás a XIX. században

A reformkor nemzedéke nemcsak felfedezte a népet, hanem segíteni is akart sanyarú során. Fel akarja világosítani, nevelni, oktatni. Az 1830-as évek járványai szörnyű példázatként bizonyították a felvilágosító-reformtörekvések időszzerű voltát. 1831-ben nagy hialó- és kolerajárvány söpört végig Kelet-Európán. A hatóságok a maguk szerény eszközeivel felvették a harcot a járványok ellen.

A nagy kolerajárványok alatt nyomatott útmutatásokat, egészségügyi és gyógyítási tanácsokat adtak ki. Ezek a nyomatványok is hozzájárultak a köznép egészségügyi ismereteinek kiegészítéséhez, de méginkább ezt a célt szolgálták azok a népszerű "orvosi könyvetek", melyek a betegeskedő szegényesre emberek számára és hasznára készültek."

Akár neves írók, akár ismeretlen komplikátorok ezen könyvek szerzői, az biztos, hogy bőségesen merítették falusi környezetük empirikus hagyomány és tudás anyagából.

Az utolsó száz év anyaga bármilyen sokat változott, az eddig összehordott anyagok segítségével egységes képet lehet róla alkotni. A következő fejezetben erről lesz szó részletesebben.

A népi tünetten

A tudományos orvostan értelmében vett tünettant a nép tulajdonképpen nem ismer, mert ő a betegségekről alkotott fogalmaiiban nem szab éles határt tünet és kórieme között. A népnek többnyire csak "tünettani kórjelzései" vannak, és itt nem mindig magát a tünetet, hanem néha csak annak a nézőre gyakorolt hatását, benyomását állítja oda kórieme gyanánt.

A legjellegzetesebb erre nézve a legegyszerűbb népi diagnózis: "csúnyaság van az arcán", "valami rútság lepte be az egész testét". A népnyelvből mégis ki lehetne válogatni egy sorognyi olyan szót és kifejezést, ami a tudományos orvostan igényei szerint is csak tünetet fejez ki és nem igényel egyebet, mint, hogy a betegségnek valamely különválasztható, kivívó sajátságát érzékeltesse. E szavak természetesen még ugyanazon jelenségek kifejezése esetén sem azonosak a tudományos kórtan mesterszavaival, bár amazoknál gyakran egyszerűbbek, talpraesettebbek és főleg magyarosabbak. Az alapelváltozások jelzésére szolgáló magyar mesterszavaink közül jónéhányat ezekből válogatott ki a tudomány is, mint pl. folt, csomó, csalánkiütés, hólyag, var, hámleés, vérzés, seb, fekély, repedés, sorvadás, ellenben természetesen hiába keressük a nép nyelvében a göbcső, dag, heg, stb. mesterségesen gyártott igazi "műszavainkat". Pedig a nép az ezek által fedett fogalmakat is mind ki tudja fejezni az ő egészséges szavaival, aminek hallatán ezinte indokolatlannak tartjuk a műszavak gyártását.

Néhány példa:

folt /macula/: bab, babócsa, babóka, babos, bobályka, csalán, fehérség, feketeség, gyel, hímő, jegy, jel, lence, májfolt, patice, petőcs, patécs, petty, róza, szeplő, tarjag, virágos

kiütés /exanthema/: apró, hatag, hímő, kanyaró, kiserkedés, kiőtés, kivirágzás, köszvényhúgy, petécs, petőcs

göbese /papula, lichen/: babug, binceók, bibircs, bibircsó, buborcsók, barkócás, berkőcs, bedzoka, birittyó, babircsóka, csalán, csirják, csurják, dobróc, dobránc, dorozenás, döbróc, duruzenás, felcsattanás, görcs, göcs, hupolag, kára, pattogzás, pereegés, ragya, rípacsa, rücsők, reg, rög, sümölcs, szőkés, szőcsin, varkacsa, varangyos

csomó /phyma, vegetatio/: bog, borza, bodzás, bordás, büttyök, bunkó, csombók, dagadás, daganat, hóttetem, pövés, pöccedés, püffedés, puffadás, sul, torongy

göb /tuber, tuberculum/: csomó, csimbók, dudorodás, gomoly, gümő, kinövés, métely, mirigy, ökledés, taraj, ragyabunkó, tyúkezem, tyúkegg, varjúezem

savós hólyag /vesicula, bulla/: hólyag, hupolag, hupolyag, hupolyka, vizhólyag

gennyhólyag /pustula/: búb, fakadék, fakadás, gennybúb, gennytüsző, kelés, kelevény, pörsenés, tályog

genny /pus/: eves, genny, gennyedtség, mérég, rusnyaság, rútság

hámlás /equans, desquamatio/: kéreg, korpa, lehosodás, pikkely, putyogás, vetkezés

seb és fekély /vulnus, ulcus/: béncsa, bibi, bibe, bitonya, fekély, feké, feki, fekélyet, fene, feltörés, fakadás, folyó-seb, felromlás, gurdély, iz, kitörés, kiötlés, kivezés, kironlás, megonlás, rosszeb, rágás, seb, suly, törés, üszög, üszkösödés, varangy

repedés /rhagaa/: felcserzés, felsérzés, kicserepedés

heg /cicatryx/: berec, cséce forradás, foráco, hegedés,
ragya, reg, ricekes, ripacs, rupa, sebhely

szubjektív érzések kifejezése: borzong, bizeerél, bizeerget,
bezeerget, borsószik, eszik, emézt, ég, gyaludik,
hasigat, iszkitel, lükög, lüktet, mer, nyiladzik,
nyüsztól, nyüzeög, pezeog, rág, semmed, sajeg, szúr,
szakgat, zeiberog, zeibog

A nép igen eredeti módon jellemzi a megbetegedés módját is.
Például:

gyülekezik a jobbkezen; megmogyorósodott a hónom alja;
kiromlott a lábam köze; nekigyün a viaszketeg; szörvágást
kaptam; fölcsattant a bőröm; görcs fogja a tag-
jait; hideg hőség vize verte ki; tűzben van a feje;
kicsentent a szája; franc rágja a bőrit; hozzávert a
pattanás; roeseb eszi az orrát; felszedte a nap a bő-
rét; úgy szakgat, mint a nehézség; úgy csip, mint a
veezedelem; úgy bizeerog, mint a méhke; kirágta a ta-
kony az orrlyukát; úgy rámjön a hasigatás; úgy megfog-
ja a görcs; vetkezik a büre.

A népi tünetten igen gyakran él hasonlatokkal az objektív el-
változások jellemzésében is. Ezek a hasonlatok lényegüket il-
letően igen találóak szoktak lenni, bár rendszerint túlozzák
a kifejezni kívánt sajátságot.

Szin hasonlatok: rózsás arc; esederjes ajak; veresebb volt,
mint a fűtt rák; olyan kék volt az ajka, mint a ozil-
va; olyan sápadt, mint a szürt viasz; olyan a haja,
mint az arany; olyan a teste, mint a peccenyo.

Túlzás a méretekben: akkorára dagadt a feje, mint a cseber;
mint egy kónic-répa; mint egy esepuesajtár; a léba mint
egy hordó; akkora feneké lett a Sárinak, mint egy ma-
lomkerék; akkora daganat nőtt a fejére, mint az öklöm

Túlzás a mennyiségekben: annyi tetve van, hogy mozog tőle a feje; a serke már kötelet font a fejében; az egész teste egy seb; több a tetű rajta, mint a ruha; úgy dől belőle a sárvíz, mint a petek; olyan kezes a füle, hogy retket lehetne ültetni bele; a víz csak úgy szakad a homlokáról

Túlzás a tünetek jelentkezésének gyakoriságában: minden percben rájön; nincs egy nyugodt órája tőle; három hónap óta egy percet sem eludtan

Túlzás a szubjektív érzésekben: úgy csipett, mint a veszekedett paprika; úgy viszket, hogy le tudná nyúzni a bőrömét; úgy fáj, hogy megeez a fene; mintha millió hangya nyüzsögne rajta

A betegségek megelőzése a nép hiedelmei szerint

A népi közszóhasználatban szelleméből folyik a megelőző intézkedések és szabályok természete is. A külső fizikai, vegyi és meteorológiai ártalmak ellen a nép a józan ész diktálta módon védekezik. A ragályos betegségek átvitelének mikéntje felől alkotott téves fogalmai miatt már könnyen hajlik babonás műveletekre.

Egészen természetes, hogy ahol közvetlenül magát az Istent, a "rosszakat" megszemélyesítő természeti erőket, ógitesteket hisznek kórokozónak, ott a természettudományos megelőzés minden szabályának mellőzésevel, a maguk sajátos, ősi pogány, babonás műveleteikkel igyekeznek a fenyegető ártalmat távol tartani.

A természetfeletti erővel rendelkező kórokozó tényezők működését csak természetfeletti erőket jelentő, vagy rejtő műveletekkel lehet értelmetlenné tenni.

A népi megelőző cselekvéseknek az eljárás minősége szerint négy csoportjuk van. A távoltartó /apotropikus/ eljárások folyamán valamilyen szertartással és eszközökkel tesznek olyan valamit, ami miatt az ártó hatalom nem tud hozzáférni a megvédendőhöz. Az elkerülő /apopheutikus/ eljárások lényege az, hogy tartózkodni kell bizonyos cselekvések végzéseétől, bizonyos szavak kiejtésétől, tárgyak érintésétől, mert különben az ártó hatalom erőt vesz rajtunk. A félrevezető /exopathetikus/ eljárásokkal módunkban van az ártó hatalmat megtéveszteni, szándéka útjából hibás útra terelni, hogy ilyen módon ne találja meg áldozatát. És végül az elrejtő-elzáró /kryptikus/ eljárásokkal a megvédendő személyt, tárgyat, vagy helyet a gonosz elől el kell zárni e annak útjába olyan akadályt állítani, amit nem tud átlépni.

Mindene módszerek némelyike fölöttébb egyezzerű, e a művelet bárki elvégezheti. Mások nagyon szövevényesek, e csak hozzáértő által végezhetők el.

A népi gyógyítás mai módszerei és eszközei

A népi gyógyítás fogalmának meghatározásakor utaltam rá, hogy e népi gyógyításnak két nagy fajtája van, a racionális és irracionális. Ez utóbbit nevezhetjük közkeletű szóval mágikus elemekből álló, babonás gyógymódoznak.

A ráolvasással és átokkal történő megbetegedéseknél az ember és a betegségdémon, majd az ember és Isten között a legegyszerűbb és legkifejezőbb összekötő kapocs a szó, az emberi beszéd. A kérés, felozólitás és parancs azaz a ráolvasás és a megátkozás a néphiedelem szerint emberek megbetegítésére tudja rávenni a személyszerű kórokozókat, úgy ezek ugyancsak a szó erejével el is távolíthatók a betegről. A gyógyítás legegyszerűbb eszköze tehát a szó. A javas, vagy a beteg szóbelileg fordul a betegségdémonhoz e így születik a gyógyító ráolvasás.

Lényegük szerint a ráolvasások hosszabb-rövidebb szövegek, amelyeknek alapja a szó erejébe vetett hit, hatótényezője pedig a szuggesztió. A javas a beteg és a környezet önmagát és egyikük a másikat szuggesztió.

A ráolvasás mint módszer önmagában is előfordul, de többnyire különböző cselekményekkel, eszközökkel és szertartásokkal kapcsolódik. Tartalma, hangja, célja szerint különböző lehet, általában egyszerűekre és összetettekre oszthatjuk őket.

A ráolvasás lehet elriasztó, félrevezető, kérlelő, elparancsoló jellegű. A szövegekben nemcsak imádság, kérés, fenyegetés, parancs, szidás és átkozás foglaltatik, hanem gyakran titokzatos és értelmetlen szavak is, ami a javas és a beteg előtt is egyaránt növeli a ráolvasás erejébe vetett hitet.

A gyógyító cselekmények szerint a betegségeknek elvághatók az útjai, ha körülkerítjük, megkerítjük, azaz kört húzunk körülötte "neveletlen ujjal", "keresetlen csonttal", vagy ércpénzdarabbal. Sőt el is távolítható a betegség, ha a körülkerítő tárgyat hátunk mögé hajítjuk, anélkül, hogy hátra néznénk. De lovehető, megemléseíthető a fekély, kelés, bőrbetegség más módon is. Így a beteg hajának, körmeinek, vércseppjének, ruhadarabjának földbe ásásának, vízbe vetésének, tűzbe dobásának, szélnek eresztésének módszerével, ezt ezüstkészlet esetén a betegség nevének szélbe kiáltásával. A megköpködés mint igézés óvszere, sárgaság és árpa gyógyszere, mindennapos. A nyállal való bekentés is több betegség gyógyszere.

Az analógián alapuló gyógyító műveleteknek és elveknek több alapjával is találkozhatunk. Asszociációs analógia szerint a kutya harapást kutya szőrrel kell gyógyítani. Sympathetikus analógia elvei érvényesülnek, amikor a bőrön lévő többleteket pl. pattanás, szemölcs, kenő kezeléséhez hold fogyta után fognak hozzá. Szin-analógia hatása úgy érvényesül, hogy az orvososság azonos a betegség tünetei között uralkodó színnel.

Névanalógia: úton sebesült lábra útilaput kötnek. **Nem-analógia:** az orvosság származék a beteggel azonos nemű lénytől származik.

A gyógyszer misztikus erejét gyakran csak megszerzésének, gyűjtésének, elkészítésének módja, időpontja, műfogásai, szer-tartásai és a hozzákapcsolt fohászok, átkok, varázsigék, ráol-vasó szövegek adják meg, vagy az alkalmazása folyamán a vele való bánásmód. Ezek nélkül a víz, a fa, a föld, csont, növény, zsír stb. csak anyag marad, gyógyerejű nem lesz.

Még a népi orvoslásban alkalmazott gyógynövények egy részével is így áll a dolog. A nép által ismert növény, még amelyeknek nemét, faját pontosan meg is határozzák, az sem hatásoz bármikor, vagy bármiként szedve is. A legtöbb gyógyító fűvet Szent Iván nap /június 24./ előtt, másokat más "jeles napokon", mint Szt. György /április 24., május 1., pünkösd napja, a két Boldog-asszony köze /augusztus 15.-szeptember 8./, Szt. Bertalan / aug. 24./ és apostolok oszlása /július 7, 15, 17, 22/ kell szedni, mert csak ekkor hatásoz. A gyógynövények szedésének ideje helyenként az éjzaka, illetve éjjél. A szedéshez is érteni kell, mert nemcsak magát a növényt kell ismerni, hanem a szedés alatti megatartást is.

A népi gyógyászat növényhasználatát többféle lehet:

1. mágikus eredetű
2. megfigyelés, tapasztalat
3. átvétel
 - környező népektől
 - hivatásos orvosi gyakorlatból

Az idők során a különböző eredetű tudásanyag erőteljesen öszesefonódott, öszszekeveredett. Pl. a hivatásos orvosi gyakorlatba igen sok népi megfigyelés került be, melyeket a népi gyógyászat később újra átvett. Minél inkább közeledik a nép gyógytudománya a tapasztalati alap felé, annál inkább lekopnak eljárásairól a misztikus vonások és annál inkább előtérbe

lóp az anyag fizikai és vegyi sajátosságaihoz kötött biológiai hatás tudatos felismerése.

A MAGYAR NÉPI GYÓGYÍTÁS KUTATÁSA

Napjainkban a falvakat járva, megfigyelhető, hogy egyre kevesebb azoknak a száma, akik a nép által használt módszerekkel gyógyítják magukat. Ha akad ilyen mégis, azok már az idősebb generációhoz tartoznak. Gyűjtésem során megfigyeltem, hogy ők is szégyenkezve, sokszor butaságnak nevezve mesélnek néhány módozert, "receptet". Mindezen módozerek gyakorlásának lassan teljes megszűnése, s az ismeretanyaggal rendelkezők elhalálózása szűkegesebbé teszi a teljes anyag minél előbbi felgyűjtését. Ezek az ismeretek a néprajz, a nyelvészet, az orvostörténet, az egyháztörténet, s az általános művelődéstörténet tudásanyagát bővítene, tennék teljesebbé.

Több irányban történtek gyűjtések. Találhatók csak kizárólag orvosi szempontú, különböző területeket felmérő, különböző népek által gyakorolt módszerek gyűjtése. A jelenleg rendelkezésre álló gyűjtésanyagok még nem adnak teljes képet. Így a korábbi kutatások eredményeinek számbavétele rávilágíthat arra, hogy mely részterületek azok, amelyeket kevésbé ismerünk, s így melyek a jövő feladatai.

A magyar népi orvoslás-kutatás problémakörének mindmáig legteljesebb összefoglalása Vajkai Aurél munkája, amely a Magyar Népkutatás Kézikönyvének sorozatában jelent meg 1948-ban. Ott 1945-ig teljesen feldolgozta az irodalmat, azóta azonban eltelt három évtized és ha összefoglaló munka nem is, igen sok kisebb-nagyobb résztanulmány jelent meg, melyek megérdemlik a figyelmet.

A háború előtti kutatást ezzel szemben éppen a nagy összefoglaló munkák jellemezték. Megjelent egy alapos munka a magyar nép dermatológiájáról, a szülészeti babonáiról, egy vidék népi gyógyászati tudásanyagáról, a göcsei népi gyógyításról Gönczi Ferenc írt több cikkében. Szendrey Zsigmond munkája a Magyarság Néprajza IV. kötetében, számos kisebb tanulmánya mindmáig forrásértékű munkák, Vajkai Aurél fiatalkori munkássága, amelynek összefoglaló eredménye a Borsa-völgyi monográfia.

Jelentős eredmény a két világháború közötti kutatásban egy XVI. századi magyar nyelvű orvosi kézirat közzététele Kolozsvárott. Egyformán hoz értékes adatokat a magyar orvostörténelem és a magyar népi gyógyítás történetéhez. Magyary-Kossa Gyula négykötetes összefoglalása a "Magyar orvosi emlékek".

Ha ezek után áttekintjük az 1945 óta megjelent szakirodalmat, és különösen azokat, amelyek már bibliográfiákban is hozzáférhetők, ott mintegy száz tételt találunk. Ezek a munkák azonban többnyire csak igen rövid és félrevezető tanulmány a "frászkarikáról," vagy egy másik adatközlés a hiáló gyógyításáról a múlt századbéli Erdélyből, vagy Cséfkó Gyula rövid írásai, vagy a nyelvész Beke Üdön értékes jegyzetei. Mindezek a munkák bármennyire is fontos adalékokat tartalmaznak, inkább csak hozzájárulások egy későbbi szintézishez.

Kiemelkedik ebből a sorból a debreceni egyetem néprajzprofesszorának, Gunda Bélának néhány írása a vándor román és szlovák népi gyógyítókról, az olejkárokról, a cigány gyógyítókról, illetve különböző sváb és magyar gyógymódokról. Benze József több cikket publikált a magyar nép empirikus gyógymódjairól, gyógyfürdőiről, a fűtölésről és gőzölésről, a paraszti érvágásról és köpölyözésről, melyekben sok jó adat található, de az ősi magyar motivumok keresése bizony néha a délibábooság határait súrolja.

A nyelvészek hozzájárulása általában az etnográfia, azon belül a népi gyógyászati kutatásokhoz mindig is értékes volt. Jelentős eredmény, bár elsősorban nyelvészeti szempontból, Décey Gyula könyve, egy XVII. századi szlovák orvosi irat kiadása. Hiányos lenne felsorolásunk, ha kimeradna Schram Ferenc hatalmas munkája, a Magyarországi boszorkányperek /1529-1768/ című kétkötetes mű, amely valóságos kincsebányója a népi gyógyítási adatoknak. A rontó-gyógyító boszorkányperek, asszonyok, századokkal ezelőtti alakja az adatok alapján jól megrajzolható.

A népi gyógyító személyiségek alakjaival foglalkozott még két tanulmány: az egyikben a látó /néző/-re vonatkozó adatokat Ferenczy Imre, a másokban a táltos-orvosra vonatkozó adatokat Pais Dezső elemezte.

Diószegi Vilmos nem tudta befejezni azt a munkát, amit megkezdett - váratlan halála ereje teljében ragadta el. Ő volt az, aki az elődök megsejtéseit a magyar népi hitvilég sámánisztikus kapcsolatait illetően tudományos alaposan bizonyította. Munkája során természetesen foglalkoznia kellett a népi gyógyítás körébe vágó hiedelmekkel, szólásokkal - ezért aztán több ilyen tárgyú cikket is írt, amelyekben foglalkozott a dobbal való oldás-kötéssel, a "visszafelészámláló" ráolvasásokkal, a moldvai csángók és a bukovinai székelyek embergyógyításaival és természetesen a sámánok gyógyító tudásával.

Megtartva az időrendi sorrendet, Erdélyből meg kell említeni néhány értékes anyagközlő munkát. Így egy közlést a kaŕotaszegi népi gyógyászat köréből, aztán egy nagyon érdekes adatközlést a csángó ráolvasásokról, vagy egy másik közlést az ún. nagyerejű füről a felsőháromszéki néphitben, Horváth István írónak szülőfalujáról Magyarózdról szóló könyvének egy külön fejezetét, amelyben népi gyógymódokat közöl. Erdélyről szólva meg kell említeni, hogy rendkívül gazdag és változatos anyag gyűjthető még ma is az erdélyi magyarság körében, sőt néha még lehetőség van tárgyi anyag gyűjtésére is.

Oláh Andor népi gyógyászati gyűjtőmunkája - mintegy húszkötetnyi anyag - talán a legjelentősebb gyűjtések egyike az elmúlt két évtizedből. Mint praktizáló orvos a mindennapos gyógyító gyakorlat közben nap mint nap alkalma volt tapasztalni a népies betegségek szemlélet megnyilvánulásait. Gyűjtéseiből Békés megye népi gyógyászati monográfiája kerekedik ki, amelyben feldolgozta a népi gyógyászati szakkifejezése-

ket, mint egy tájéztárt, a népi gerontológiát, az állatorvoelást és a gyógyítással kapcsolatos meteorológiai ismereteket, valamint egy gyógyító-egyéniég "tudományát".

Grynaeus Tamás szintén orvos, Bács-Kiskun, Békés megyében, Szeged környékén és a bukovinai székely telepések között intenzív gyűjtőmunkát folytatott, és nagy kéziratós anyaga van. Foglalkozott a parasztorvosok, a Szeged környéki halottlátók és a nadályosok alakjával, újabban pedig az orbánc régies gyógyításának anyagát dolgozta fel.

Az ötvenes éveket az a helytelen szemlélet jellemezte, hogy minden, ami népi gyógyítás, csak kuruzelás, babona lehet, amit ki kell irtani. A hatvanas években egészségesebb szemlélet vált uralkodóvá, e ennek is hatása volt abban, hogy megindult a rendezetes gyűjtőmunka, a még fellelhető adatok összegyűjtésére. Kérdőív készült, és fellendült néphitgyűjtés eredményeként igen jó minőségű, hiteles anyag gyűlt össze a hatvanas évek végére, de más vidékekről is jelentek meg terjedelmes és jó adatközlések. Több értékes népi gyógyászati tárgyú kéziratról is van tudomásunk, amelyek az országos néprajzi gyűjtőpályázatra érkeztek be. Minden évben legalább három-négy ilyen tárgyú pályamunka érkezik be.

Mindezeket a kutatásokat szerény előmunkálatnak kell tekinteni a későbbi nagy néprajzi szintézis, az új Magyarország Néprajzához.

Somogy megye közegészségügyi helyzete és orvosi
ellátottsága

Cyűjtésemet Somogy megye területén végeztem, Szenna, Zeelickiefalud, Somogydöröcske, Somogyacsa, Bárdudvarnok, Olajhegy, Kaposmérő falvakban.

Röviden ismertetem a megye közegészségügyi helyzetét, orvosi ellátottságát.

"Egy bizonyos területen a közegészségügy helyzete attól függ, hogy milyenek ott a talaj, a víz és a levegő viszonyok. Somogy vármegyében a Drávanente, a marczali, lengyel-tóti, tabi járásokban a Balaton és Sió vidéke, a vármegye belsejében a Kapos-folyó, a Rinya és más patakok folyása mocsarakkal, más részei pedig erdőségekkel voltak borítva, s így a lakosság egészségét is e tényezők befolyásolták."

A régebbi feljegyzések nem is beszélnek másról, mint maláriáról, tifuszról és vérhasról.

1719-től találjuk feljegyezve, hogy Szigetváron évi 100 frt fizetéssel orvosdoktor alkalmaztak. Azelőtt csak sebészek, borbélyok, de leginkább kuruzelók és javasszezonnyok működtek. 1740-ben szervezték meg a fizikátust, amikor is Toppó János medikus doktort választották meg évi 500 frt fizetéssel. A községi és körorvosi beosztást a Bach-korszakban alkalmazták először, majd 1876-ban, amikor 28 orvosi körre osztották a vármegyét, amit a nép a legnagyobb ellenkezéssel fogadott. 1882-ben újra rendezték a körorvosi köröket, s ekkor 36 kört alakítottak, s végül 1908-ban amikor már 46 lett a körök száma.

1874-ben a vármegye támogatásával keletkeztek a marczali, ka-

posvári, szigetvári, csurgói gyógyszerterek, majd Karád, Tab városokban állítottak fel gyógyszerteret.

A régmúltban a szülésznői teendőket vidéken a paraszteszo-nyok végezték. 1800-ban gondoskodás történt arra nézve, hogy minden járásnak kitanult bábája legyen. 1818-ban a járási bá-bákon kívül a plébános prédikátor hozzájárulásával több köz-ségben választott bábák is voltak, akik a járásorvostól, e a kitanult bábáktól tanultak. 1890-ben kezdődött a bábeképző tanfolyam, e ez volt az első ilyen célú képző az országban.

Legelő kórház a Somogy megyei közkórház, amely 1846. novem-ber 2-án készült el.

Egy évszázadot ugorva a vizsgálatokban, nézzük meg az 1976. évi adatokat.

- A halálozási, megbetegedési, születési arányszámok tekin-tetésben a megyék közül általában az utolsó helyen állunk.
- A kórházi ágyellátottság tekintetésben az összesítésben a 15-16. helyen állunk.
- Szakorvosi óraszám összesítésében a 16. helyen.
- Bölcsődei férőhely tekintetésben a 14.
- Szociális otthoni férőhely tekintetésben a 13. helyen.
- Egészségügyi létszámellátottság tekintetésben a 12. helyen.
- Gyógyszerteri ellátás tekintetésben az első helyen állunk.

Új ellátási formák jöttek létre: alapellátás, általános kör-zeti orvosi ellátás, gyermekorvosi körzeti ellátás, územorvo-ei ellátás, fogorvosi ellátás, anya-gyermekvédelem, csecsemő-otthoni ellátás, egészségügyi gyermekotthoni ellátás, védőnői ellátás, bölcsődei ellátás, szakorvosi ellátás, rendelőintéze-ti ellátás.

A Balaton-part kiépülésével egyre inkább sűrűsödtek a közegészségügyi ellátás problémái. A Balaton vizének szennyezettsége, a strandok, közterületek nem megfelelő ellátása növelte a feladatok egyre sürgősebb végrehajtását. - Ez a probléma napjainkban is fennáll.

Témánk szempontjából a körzeti orvosi ellátás vizsgálata fontosabb.

1976-ban a körzetek száma 145, s az orvosok száma 666.

1977-ben " " 145, " " 684.

1978-ban " " 147, " " 690.

A körzetek s az orvosok számának növelése indokolt lenne, hiszen az egy orvosra jutó átlagos lélekszám 2455 fő, s ez igen sok.

Az adatoktól, s tényektől függetlenül, megyénk napjainkban átlagban jó szinten áll orvosi ellátásban. Az, hogy vannak betöltetlen körzeti orvosi állások, rugalmasabb szociálpolitikával kiküszöbölhetők lennének.

A jelenlegi orvosi ellátottság szintjén a lakosság már nem szorul "öngyógyító" módszerekre.

A következő fejezetben az általam gyűjtött anyagot mutatom be.

A feljegyzés módszere: magnetofon és írásos feljegyzés.

A gyűjtés Somogy megye különböző területeit vizsgálta.

A betegségeket testrészek szerint csoportosítottam.

BETEGSÉGEK NEVEZÉSE, GYÓGYÍTÁSUK MÓDJA

A test felszínén jelentkező külső betegségek

- aranyér:**
1. meleg vízben lemosták hézi szappannal
 2. forró víz fölött gőzölték, dézsára ülve

báránymaló: dohánylevél főzetével lemosták

berepedt kéz, sarok:

1. tejjel lemosták
2. maga vizeletével mosta le
3. sajttalan zsirral kenték be
4. faggyúgyergyével dörzsölték be

degenat:

1. rálvasás: "Oszlassa el az Atya
Oszlassa el a Fiú
Oszlassa el a Szentlélek!"
közben puskaporral hintették be

2. tejfeles palyhet tettek rá
3. érett házikováaszt kentek rá
4. nyerskrumplival borogatták
5. májusi szegfű főzetével mosogatták
6. lenmaglisztet főztek rá

ekcéma:

1. "Birkafaggyút veszel, kisütöd, bődökővirégjét veszel a patikába, ezt összetöröd, este szépen lemosod a sebed, éjszakára evvel bekened, száraz ruhával bekötöd, egy kicsit majd csipi, de úgy használ."

2. liszttel beszórták

égés:

1. sajttalan zsirral kenték be
2. napraforgóolajjal kengették
3. eludttejjel kenték be
4. konyhasót hintettek rá
5. tojásfehérjével kenték be

- fagyás:**
1. hóval dörögölték be
 2. meleg mellé ültették s ott dörzsölték
 3. pirított rántást tettek rá
- fejtető:** petróleummal kenték be
- fekély:** gomboskóró levében megmosták
- giliszta:**
1. patikából gilisztaecukrot hoztak s ezt ették
 2. fokhagymás tejet főztek s ezt kellett inni
 3. sárgarépát néhány gerezd fokhagymával össze-főztek, ezt megették
 4. három szordán savanyúkáposzta levét itták
- kelevény:**
1. rozlisztet olyan eszony tejével keverték össze, akinek első gyermeke született, s ezt ették
 2. útilapu levelét nyersen rátették
 3. ezederlevelet nyersen rátettek és ezt mondták: "jaj istenem segíts meg"
 4. ezerjófű megfőzött levével borogatták
 5. paradicsomot tettek rá
- kaszavágás:** tokmányvizzel lemosták
- kifakadás:** sajttalan zeirral bekenték
- kelés:**
1. Tejfölös libapelyhet kell rátenni. Mikor már kezd érni, akkor házi szappant kapartak vékonyra egy váconruhára, vöröshagymát kétfelé vágta, levét rákaparták. Pici liszttel összekoverték és ezt tették a sebre.
 2. nyers tojáscárgájával borogatták
 3. útifüvet kötöttek rá
 4. gomboskórót tettek rá
 5. krumplit reszeltek rá

6. kámforgolyót vízbe áztattak s evvel kengették
7. sült vöröshagymát tettek rá
8. paradicsomot szeltek rá
9. megmelegített szurokkal kenték be
10. szárított liliumlevelet tettek rá
11. nyúlzsirt kentek rá
12. vöröserépa megmelegített levével borogatták

Rontással is lehetett okozni:

"Egy asszony talált három piros almát, meg egy szelet kenyeret. Felvette, tele lett pattanással, keléssel."

Áthárítás:

Babot, kukoricát vagy krumplihajat megfőznek, megmossák a levében a kelést, s utána kiöntik a levet a keresztútra.

kutyaharapás: azbillető kutya szőrének füstölésével gyógyítják

lábizzadás: ecetes vízbe kellett mártani

lábfeltörés:

1. a sebet nem mosták meg, csak megtörölték, ráfujták az orrukat, a tekonnyal bekenték a sebet, s pókhálót tettek a tetejére
2. akácfa levelére pókhálót tettek, arra az orrukat ráfujták, avval kötötték be éjjelre

májfolt: nyers májat reszelték s ezt otték nyersen

méhcsipés: nagy hideg késsel nyomkodták le kereszt alakban

ótvar: 1. tejet fejt rá az anyja

2. ráolvasás: "Jákobnak volt hat fia
Mind a hat csizmadia
Dini, Dani, Dániel
Dini, Dani, Dániel
Dini, Dani, Dániel
Most már ezaladj eli"

3. Felforrt vízbe sz ke t tette, ez leülepedett.
Mos tekn  tetejére ciroksepr t tettek keresztbe,
azon  t sz rt k a sz ke s vizet. Ennek a lov -
ben mosdatták a sebes helyet.
4. Galagonya bogyj t vajban megs t tt k s ezt a
sebre kenték

pállott  gy k:

1. tejf lletel vagy sajttalan zsirral, vajjal kenték
be
2. a t v r l kapartak le port s ezzel hintott k be

pattanás, ki t s:

1. farkasalma levelét, gombosk r t, feh rn lyv t,
tall t, szarkavir got, búzavirágot  szef zni,
leesz rni, s ezzel lemosni a sebes részt
2. tejbe sárgarépát főztek s ezzel borogatták

r h:

1. mega vizeletében kellett megmosni, de kellett
s t is tenni bele
2. sajttalan zsirral kenték be

reuma:

1. csalánnal csapkodták, hogy elsenyvedjen
2. kámforos spiritusszal kengették

sárgaság: 1. aki legjobban ezertette, elment hozzá h t szer,
s elmondta minden csúnyának

2. sūvegucukor papírját kötötték a derekára
3. sárgarépával etették
4. öt tetűt etettek meg vele valamibe belofőzve
5. kifacsart lótrágyát evett
6. keserűvizet ivott anyatejjel keverve

- sebek:
1. papasajt vagy kerek mályva levelét nyersen ráborították vagy főzetével mosogatták
 2. ezagos menta főzetével mosogatták
 3. diófa levelének főzetével mosták le
 4. utifűvet tettek rá vagy levélvel mosogatták
 5. öszerezesztek keskeny sós gyökeret, s ezt tették a sebre
 6. anyatejet fejtek rá
 7. farkasalmatövét tettek rá
 8. bal kézzel meghúztak a seben egy pénzdarabot, ezt mondták: "Vidd ördög!"
 9. megrágott sós kenyeret tettek rá

- sőmör:
1. ráolvasás:
"Olyan fekete légy, mint a pipamocok, de többet az én kezemre ne gyere, mert leteszlek a tenger fenekire. Nem voltam érted, nem is airok érted, többet ne léssalak!"
közben egy szalmaszálat beledugtak az üres pipaszárba és kijött belőle a pipamocok. Ezt kenték a sőmörre.

2. márciusi hólével mosták le

- szepelő:
- megelőzése:
- "Nagypénteken ezoktunk megmosdani a folyóban, hogy szepelők ne legyünk. Napfölkelte előtt."

1. rólvasás: "Fecskét látok,
Szeplőt hányok
Fecske vidd el a szeplőmet!"

Ezt kiáltották, ha fecskét láttak.

2. kecskerágítófa magvát megtörték, zsírban mego-
tötték, s ezzel kenték be

Szentantaltűze:

1. rólvasás: "Oszlassa el ezt a nyavalyát
Atya, Fiú, Szentlélek
Oszlassa el az Atya
Oszlassa el a Fiú
Oszlassa el a Szentlélek
Hogy ennek itt semmi helye ne legyen!"

2. édes tejben sót forraltak, majd ezt a folyadékot
tisztá, piros ruhával az arcra terítették

3. rólvasás, kenés:

"Környékezzen meg az Atya
Környékezzen meg a Fiú,
Környékezzen meg a Szentlélek Urison,
Oszlasson el az Atya
Oszlasson el a Fiú
Oszlasson el a Szentlélek Urison,
Az Atyának, a Fiúnak, a Szentlélek
nevében kezdem el."

Fekhagymát, puskaport összetörték, s a jobb kéz
gyűrűs ujjával körülírták háromszor az arcot.

- szentölcs: 1. ha eszik, s véletlenül kiesik a kenyér a szájá-
ból, dörzeölje meg vele
2. amiben mostak, annak a szeppenlének a habjával
mosták le

3. lófarkából szőrt szakítottak ki, s ovval kötöt-
ték körül
4. a ló első tejével mosták le
5. cérnával körülkötötték, s levágták

tetanusz: nyers krumplival borogatták

tallóvar: farkasalma levelét, gombócórát, fehérmályvét,
tallót, istenostorát, ezarkavirágot, búzavirá-
got eszedtek, összefőzték, s ennek levével most-
ták le

trombózis: paradicsommal szivatták

tyúktetű: azt a ruhát, ami rajta volt, levetette, megmosa-
kodott és másikat vett fel

tyúkezem: 1. sós meleg vízben áztatták
2. békát húztak rá, s addig volt rajta, amig bírta

vágás: 1. lótrágyát tettek rá
2. törött piros paprikával tömték be
3. utifűvet kötöttek rá
4. vöröshagymagirizdet tettek rá

Belső betegségek

agyvérzés: piócát tettek rá, ez kiszívta a vérét

asztma: ecetbe kevert összetört fokhagymát cukorral
édesítve ittak

ájulás: 1. hüvelykujját szorongatták
vizeeruhát tettek a szívére

bőfűgés: éhgyomorra káposztalevelet ettek

csőnőr: 1. tejföllel kellett bekenni-a száját
2. csak rántott, vagy üres levest evett

derékfájás:

1. kengették, húzogatták, hogy ropogjon
2. deszkára feküdt, a kemence mellé tették, hogy kiizzadjon
3. piros ceutka hegyét főzték meg, hordóba tették a forró vizet, sámlira ült a gőz felett. Lószart tettek hordóba s erre öntötték a vizet.

fican: 1. ráolvasás: "Ér helyére
Bőr helyére
Jézus, Mária húzd helyre!"

bal kézben fogva a kificanodott tagot, a szöveg mondása közben minden sornál jobb kézzel egy keresztet vetettek

2. volt olyan ember, aki helyrehozta

gyomorgörce: nem szabad lefeküdni, hanem járni-kelni kell

hasfájás: 1. kőménymagos teát cukrozva, leszűrve meginni
2. ecetet öntöttek a gyerek köldökére
3. az anya ősezerágott fokhagymát tesz a gyerek szájába
4. vajot tesznek a szájába

hasmenés: 1. forró víz fölött gőzölték dézsára ülve
2. meleg korpát tettek a hasra egy kis ruhában
3. megfőzték neki a verébezart, annak a levét itatták meg
4. kamillateát kellett inni
5. rumot, pálinkát ittak

6. főtt tézta levében fürösztötték meg naponta háromszor

7. vadgesztenye magját megkaparták e ezt ették

izületi gyulladás:

1. mézes dohányt tettek rá
2. deszkára feküdt a kemence mellé, e ott izzadt
3. Ha a vetőmagot piros kukoricacsutkáról megszórták le, félretették. A csőveg hegyét vízben megfőzték. Forró víz fölött gőzölték.

láb- és kéztörés:

1. sárga agyagot saját vizeletével összekeverni, tiszta ruhára kenni, szorosan rácsavarni
2. kilenc hétig minden ételt só nélkül ettek
3. édesvizet ittak

magas vérnyomás:

1. zabteát kellett inni
2. két gerozd fokhagymát ettek naponta
3. piócát tettek a kupájukra

nyilamlás: 1. huyos laput tettek rá
2. süvegcsukor papírját tették rá

rándulás: 1. kengették, huzogatták
2. Jobb könyököt bal térdhez húzták és fordítva. Ha nem ért össze, nagyon meg volt rándulva. Addig kellett mérni, amig össze nem ért.
3. a jegykendőt beszontolták, e ovval bekötötték
4. süvegcsukor papírját tettek rá
5. huyos sárgaföldet tettek rá

szivesszma: rászoktak a cigaretára, hogy a oleim jobban felszakadjon

- szorulás:**
1. egy kis szappant meggyúrtak és bedugták a végbélbe
 2. aszalt gyümölcsöt ettek
- tüdőbaj:**
1. vöröshagymát ettek nyersen sóval
 2. fokhagymát ettek nyersen sóval
 3. kockacukrot ettek, ha köhögtek
 4. savót vagy más savanyú ételt, italt fogyasztottak
- vesefájás:**
1. kengették, gyömszólték
 2. csalángyökér teát ittak
- vérhas:**
1. a gyomorra meleg poharat tettek
 2. zabot, rozlisztet vagy meleg hamut zacskóba kötve a gyomrára tettek
 3. törött fahéjat itatnak vele pálinkával

Szájbetegségek

cserepes száj: tejföllel kenték be

fogfájás:

1. lóhuggyal dörzsölték be
2. sót, begót tettek rá

légcsőhurut: bodzateát ittak

musz, degenat a nyakon:

levágták a gyík fejét s addig dörzsölték vele a nyakat, amíg mozgott a farka

nyálfolyás: macska farkát forgatták meg s szájában

pállott száj:

1. keresztben vettek ki a fülből fülzeirt, s ezt tették rá

2. saját ruháját felhajtotta, s az inge aljával letörölte tisztára és timsóval betömte a szája szélit

- torokgyík: 1. székfüteával gurguláztak
2. fakanálra tekert, petróleumba mártott rongyot megforgattak a torokban

zsebrés száj /szájpenész/:

1. tiszta, langyosvizes pelenka sarkával kitörölték a szájat naponta kétszer-háromszor
2. a gyerek ingével kitörölték, s mézzel kengették
3. csukafogat és timsót összeégettek, olajjal összekeverték, s tyúktollal kengették

Szenbetegségek

- árpa: 1. ráolvasás: "Jáknak vanhat fia
Mind a hat csizmadia
Dini, Dani, Dániel
Dini, Dani, Dániel
Dini, Dani, Dániel
Most már szaladj el!"

s közben a jobb kéz kisujjával keresztet rajzoltak a szemre

2. begörbitett mutatóujjal csapkodtak a beteg előtt
3. kútba kellett nézni
4. vizelettel kellett lemosni
5. ablakizzadtséggal kenték be a gyűrűs ujjal
6. meleg kását kötötték rá
7. marhehússal borogatták

8. kamillateával borogatták

9. Egy a betegnél idősebb személy a köténye sarkát kifordította, s ezzel törölte le a beteg szemét, s közben ezt mondta: "Learatlak, ne légy többet!"

búza: 1. szegfűt főztek, s ennek levével borogatták
2. eblakizzadtséggal kenték be a gyűrűsujjal

csipe: maga vizeletével kenték be

szembe esett tárgy:

egy öregasszony bonyúlt a nyelvével a szembe, s kivette

vörös szem: fehér ruhába aludttejét tettek, s ezt rekták a szemre

Fülbetegségek

fülfájás: 1. saját vizeletét kellett hétszer betölteni a fülbe
2. kőrözsavirág vizeletét kellett beleszópmenteni
3. a fület negyszombaton a templomban a harangkötéllel megpiszkálták
4. zacskóba öntött meleg sót, korpát tettek rá

Orrbetegségek

orrvérzés: 1. tarkójára hideg vizet öntöttek
2. kezükbe vettek hideg vizet és felelítették az orrukba

Fogbetegségek

- fogfájás: 1. csutkát főztek, s annak gőze fölé hajoltak
2. karácsonyi morzsa gőze fölé hajoltak
3. töménnyel borogatták
4. bagót rágtak rajta
5. váltogatni kellett a fogon a hideg vizet

Hűléses betegségek

- köhögés: 1. verébezart ezáritva, zúzva megették
2. csődörtejet kellett inni
3. szamártéjet kellett inni
4. vöröshagyma főzetét itták
5. hárefavirág, bodzavirág, zabpelyvavirág teáját
mézzel keverve itták
6. pirított cukrot ettek
7. forralt bort ittak cukrosan
8. kamillateát ittak

lábbfájás hűléstől:

paradicsomszérát forró vízbe tettek, majd ennek
levével borogatták a lábat

nátha:

1. rálvasás: "Náthám Péter, Náthám Pál
Tiéd legyen a náthám!"
2. mécs felett kenyérhéjat pirítottak, azt szagol-
gatták, nagyokat tüszentettek

GYÓGYÍTÁSRA FELHASZNÁLT GYÓGYNÖVÉNYEK

accselapu /petasites hybridus/
aggófű /senecio vulgaris/
anyarózsa /secale cornutum/
apróbojtorján /argimonia eupatoria/
beléndek /hyoscyamus niger/
bodza /sambucus nigra/
bojtorján /arctium lappa/
cickafarkfű /achillea millefolium/
csalán /urtica dioica/
cserezhömörce /cotinus coggygia Scop/
csipkeróza /rosa canina/
édeskömény /foeniculum vulgare Mill/
ezerjófű /centaurium minus/
farkasalma /aristolochia clematidis/
fehér mályva /althaea officinalis/
fekete nádálytő /cyaphytum officinale/
fodamenta /mentha crispa/
gesztenye /castanea sativa Mill/
gyermekláncfű /taraxacum officinale Web/
kamilla /matricaria chamomilla/
katángkóró /cichorium intybus/
kőrisfa /fraxinus excelsior/
kukorica /zea mays/
orbáncfű /hypericum perforatum/
percsinfű /polygonum oviculare/
tarackbúza /agropyron repens Beauv/
utifű /plantago lanceolata/

vadgesztenye /aesculus hippocastanum/

vasfű /verbena officinalis/

zserlő /equisetum arvense/

Jegyzet

1. Általános iskolai nevelés és oktatás terve 22. oldal
2. Általános iskolai nevelés és oktatás terve 22. oldal
3. Vajkai Aurél: A magyar népi orvoslás kutatása
Kny. a Magyar Népkutatók kézikönyvéből
Budapest 1948
4. Vida Tibor: A szerzetesrendek szerepe a magyar orvos-
történelemben 1000-1031-ig
Kézirat S.O.M. Adattár V0371-73. oldal
5. Varjas Béla: XVI. sz.-i magyar orvosi könyv
Kolozevár 1943
6. Pépai Páriz Ferenc: Pax Corporis
Kolozevár 1690
7. Bálint Nagy István: Kolerajárványok Csanád vármegyében
Mekó 1928

Faragó József: A hólyagos himlő népi gyógyítása Erdély-
ben a múlt században
Ethnográfia 1947/58:276
8. Csapó József: Orvosló könyvetke, melly betegeskedő
szegénysoreú ember számára és hasznára készült
Pozsony-Pest 1791
9. Szendrey Zsigmond: A magyarság néprajza
IV.kt. 229 oldal Budapest Egyetemi nyomda
10. Vajkai Aurél: A magyar népi orvoslás kutatása
Kny. a Magyar Népkutatók kézikönyvéből
Budapest 1948
11. Berde Károly: A magyar nép dermatológiája
Budapest 1940

12. **Temesváry Rezső: Előítéletek és babonák a szülézet körében Magyarországon**
Budapest 1899

13. **Vajkai Aurél: Népi gyógyítás a Borsa völgyében**
Kolozevár 1943

14. **Gönczi Ferenc: Az emberi betegségek gyógyítása a göcseji népnél**
Ethnográfia 1902/13:78-84; 128-132; 214-224

Gönczi Ferenc: Az emberi betegségek és gyógyításaik a göcseji e hetési népnél
Ethnográfia 1905/16:345-361

15. **Szendrey Zsigmond: Fára aggatott rongyok**
Ethnográfia 1931/42:198

Szendrey Zsigmond: Tiltott és előírt ételek a magyar népezekásokban
Ethnográfia 1932/43:15

Szendrey Zsigmond: A varázslócselekvések szentélye, ideje és helye
Ethnográfia 1937/48:13-23

Szendrey Zsigmond: A növény-, állat- és ásványvilág a varázslatokban
Ethnográfia 1937/48:154-166

Szendrey Zsigmond: A varázslatok eszközei
Ethnográfia 1937/48:386-405

16. **Vajkai Aurél: Rándulás és törés**
Ethnográfia 1936/47:294-299

Vajkai Aurél: Adatok a vezetteg gyógyításához
Ethnográfia 1937/48:82-84

- Vajkai Aurél: Falusi foghúzók
Ethnográfia 1937/48:42-45
- Vajkai Aurél: Adatok a Felföld népi orvoslásához
Ethnográfia 1937/48:140-154
- Vajkai Aurél: Az űsi-i javasember
Ethnográfia 1938/49:346-373
- Vajkai Aurél: A ceetkai búcsú. Adatok a népi orvosláshoz
Ethnográfia 1940/51:50-73
- Vajkai Aurél: A gyűjtőgető gazdálkodás Ceerezegtomajon
Néprajzi Értesítő 1941/33:231-258
17. Vajkai Aurél: Népi gyógyítás a Borea völgyében
Kolozevár 1943
18. Varjas Béla: XVI. századi magyar orvosi könyv
Kolozevár 1943
19. Magyary-Köese Gyula: Magyar orvosi emlékek I-III.
Budapest 1929-1940
20. Erdődi József: Egy babona európai útja. Frászkarika
Magyar Nyelv 1954/L:83-90
21. Faragó József: A hólyagos hialó népi gyógyítása
Erdélyben a múlt században
Ethnográfia 1947/58:276
22. Cséfkó Gyula: Szeagyógyítás szenteltvizzel és a ezen-
telményekkel kapcsolatos hiedelmek
Ethnográfia 1927/38:40-42
- Cséfkó Gyula: Szállóságék, szólásmondások
Budapest 1930

23. Beke Üdön: Bárányhimlő
Magyar Nyelvőr 1947/71:14
- Beke Üdön: Gyűjtövény
Magyar Nyelvőr 1947/71:14
- Beke Üdön: Láz
Magyar Nyelvőr 1947/71:16
- Beke Üdön: Sik, ezikes, eziki van
Magyar Nyelvőr 1948/72:625
- Beke Üdön: Megüti a szél
Magyar Nyelvőr 1948/72:85
- Beke Üdön: A kutyaharapást szőrivel gyógyították
Magyar Nyelvőr 1949/73:157
- Beke Üdön: Forrasztókő
Magyar Nyelvőr 1949/73:254
24. Gunda Béla: Néprajzi gyűjtőúton
Debrecen 1954
- Gunda Béla: Moór Elemér "Meszlag"-ja
Ethnográfia 1964/75:473-474
25. Bencze József: Az empirikus doktorkodásról és annak
kéziratairól
Orvostörténeti Közlemények 1957/6-7:212-274
- Bencze József: A magyar paraziti köpölyözésről és
érvágásról
Orvostörténeti Közlemények 1960/18:44-55
- Bencze József: Adatok a magyar népi empirikus állat-
gyógyításhoz
Orvostörténeti Közlemények 1967/42:37-114
26. Décey Gyula: Egy XVII. századi szlovák orvosi írat
Budapest 1956

27. Schram Ferenc: Magyarországi boszorkánypercek 1529-1768
I-II.
Budapest 1973
28. Ferenczy Imre: Adatok a látó /néző/ alakjához
Ethnográfia 1969/70:435-438
29. Paiz Dezső: A táltes meg az orvos
Budapest 1975
30. Bán Aladár: A sámánizmus fogalma és jelenségei
Ethnográfia 1908/19:81-91; 148-158; 214-226
- Sebestyén Gyula: A magyar varázsdob
Budapest 1920
31. Diószegi Vilmos: A Dobbal való kötés-oldás
Néprajzi Közlemények 1957/2:1-2; 128-234
- Diószegi Vilmos: Az "agos gyerek" a bukovinai székelyeknél
Néprajzi Közlemények 1960/4:1; 87-92
- Diószegi Vilmos: Embergyógyítás a moldvai székelyeknél
Néprajzi közlemények 1960/4:3-4; 35-124
- Diószegi Vilmos: Samanizmus
Budapest 1962
32. Czinner Anna: Orvosi vonatkozású néprajzi adatok
Kalotaszegről
Kolozevár 1948
33. Kallós Zoltán: Ráolvasás a moldvai és gyimesi
csángóknál
MÉH 1966/8:137-156
34. Kakas Zoltán: A "nagyerejű fű" a feleő háromszéki
néphitben
Folklór Archivum 1973/1:91-97

35. Horváth István: Magyarózdi toronyalja
Bukarest 1973
36. Oláh Andor: Népi orvoslás, orvostörténet, orvostudomány
Orvostörténeti Közlemények 1956/3:84-105
- Oláh Andor: A dobozi Petőfi termelőszövetkezet tagjai-
nak egészségügyi kultúrája és ellátottsága
Néprajzi Értesítő 1956/38:197-217
37. Grynaeus Tamás: Nadály és nadályosok
Orvostörténeti Közlemények 1962/26:129-156
- Grynaeus Tamás: Népi orvoslás Orosházán
Orosháza 1966
- Grynaeus Tamás: Népi orvoslás
Tápió 1971
38. Cs. Pócs Éva-Hoppál Mihály: Kérdőív a palóc néphit
és népi gyógyítás gyűjtéséhez
Eger 1971
39. Sós József: A népi gyógyítás emlékei
Orosháza néprajza II:589-601
1966
- Bene Zsuzsa: Adatok a népi embergyógyításhoz a Borsod
nagyei Feledecsolca, Sajópálfalva és Arnót köz-
ségekben
Néprajzi Közlemények 1965/9:1: 97-117
- Csiezár Árpád: Gyógyítás emberkeponyával a Beregben
Ethnográfia 1965/76:602-603
40. Hoppál Mihály-Törő László: Népi gyógyítás Magyar-
országon
Orvostörténeti Közlemények 1975 Suppl. 7-8:58-61

41. Dr. Csánki Dezse: Somogy vármegye monográfiája
Budapest /é.n. 1913/ 223-229

42. Dr. Lengyel László: Somogy megye egészségügyi ágazatá-
nak helyzete, távlati /1975-1990/ tervezésének
főbb problémái, aktuális kérdései, tekintettel
az ellátási szintek kiegyenlítésére
Kaposvár 1979

Adatközlők

Pereztégi Ferenc

szül.: 1909

lakóhely: Somogydöröcske

vallása: katolikus

foglalkozása: tez. nyugdíjas

Kurucz Lajos

szül.: 1898

lakóhely: Somogydöröcske

vallása: református

foglalkozása: tez. nyugdíjas

Kurucz Lajosné

szül.: 1901

lakóhely: Somogydöröcske

vallása: református

foglalkozása: tez. nyugdíjas

Kurucz Andrásné

szül. 1910

lakóhely: Somogydöröcske

vallása: református

foglalkozása: tez. nyugdíjas

Ferber Ferenc

szül.: 1910

lakóhely: Somogydöröcske

vallása: evangélikus

foglalkozása: tez. nyugdíjas

Tóth Lajosné

szül.: 1904

lakóhely: Somogydöröcske

vallása: katolikus

foglalkozása: tez. nyugdíjas

Helyes Jánosné

szül. : 1930

lakóhely: Somogyecsa

vallása: katolikus

foglalkozása: betanított munkás

Horváth Jánosné

szül. : 1911

lakóhely: Somogyecsa

vallása: katolikus

foglalkozása: tez. nyugdíjas

Hollói János

szül. : 1905

lakóhely: Olajhegy

vallása: katolikus

foglalkozása: nyugdíjas

Kovács Jánosné

szül. : 1890

lakóhely: Szendihegy

vallása: katolikus

foglalkozása: nyugdíjas

Ceizmadia József

szül. : 1924

lakóhely: Olajhegy

vallása: katolikus

foglalkozása: tez. nyugdíjas

Kosak Ferencné

szül. : 1920

lakóhely: Bárdudvarnok

vallása: katolikus

foglalkozása: tez. nyugdíjas

Szántó Jánosné

szül.: 1904

lakóhely: Bárdudvarnok

vallása: katolikus

foglalkozása: tez. nyugdíjas

Horváth Istvánné

szül.: 1912

lakóhely: Bárdudvarnok

vallása: katolikus

foglalkozása: tez. nyugdíjas

Mikocsi Mihály

szül.: 1904

lakóhely: Bárdudvarnok

vallása: katolikus

foglalkozása: tez. nyugdíjas

Treffeli József

szül.: 1905

lakóhely: Bárdudvarnok

vallása: katolikus

foglalkozása: tez. nyugdíjas

Csertei György

szül.: 1902

lakóhely: Bárdudvarnok

vallása: katolikus

foglalkozása: nyugdíjas

Szántó János

szül.: 1916

lakóhely: Kaposmérő

vallása: katolikus

foglalkozása: nyugdíjas

Szalai Lajos

szül.: 1924
lakóhely: Kaposmérő
vallása: katolikus
foglalkozása: nyugdíjas

Szalai Bernát

szül.: 1900
lakóhely: Kaposmérő
vallása: katolikus
foglalkozása: tez. nyugdíjas

Celencsér József

szül.: 1918
lakóhely: Kaposmérő
vallása: katolikus
foglalkozása: tez. nyugdíjas

Vas Gyula

szül.: 1913
lakóhely: Kaposmérő
vallása: katolikus
foglalkozása: tez. nyugdíjas

Pap Deák Ferencné

szül.: 1909
lakóhely: Szenne
vallása: református
foglalkozása: tez. nyugdíjas

Varga Józsefné

szül.: 1922
lakóhely: Zeelickiefelud
vallása: katolikus
foglalkozása: tez. nyugdíjas

Irodalom

Az általános iskolai nevelés és oktatás terve

Az egészségügyi-szociális intézményhálózat szervezési-módszertani kérdései

Készítette: a Somogy megyei Tanács VB Egészségügyi Osztálya 1979

Benkő Samu: Murokország

Kriterion kk. Bukarest 1972

Berde Károly: A magyar nép dermatológiája

Budapest 1940

Betegség, egészség a régi Zamárdiban

Zamárdi Honismereti ezekkor pályamunkája

Zamárdi 1982

Gönczi Ferenc: Somogyi gyermek

Kaposvár 1937

Hoppál Mihály - Törő László: Népi gyógyítás Magyarországon

Orvostörténeti Közlemények Suppl. 7-8

Budapest 1975

János Pál: Középkori népi gyógymódok, receptek

Aluta I. 1970 Sepsiszentgyörgyi múzeum

Kis magyar néprajz a rádióban

RTV-Minerva

Budapest 1978

Dr. Lengyel László: Somogy megye egészségügyi ágazatának helyzete, távlati /1975-1990/ tervezésének főbb problémái, aktuális kérdései, tekintettel az ellátási szintek ki-egyenlítésére

Kaposvár 1979

- Molius Péter: Herbárium**
Kriterion kk. Bukarest 1979
- Miklosy V. Vilmos: Csiki népi sebtapaszkok**
Népismereti dolgozatok
Kriterion kk. Bukarest 1980
- Némethy Endre: Adatok a népi orvosláshoz**
Ethnográfia 1949
- Passa Iréné: A népi embergyógyítás hagyományai Babócsa**
községben
Somogyi Honismereti Híradó 1970/2
- Pável Ágoston: Tök és termékei a háztartásban**
Ethnográfia 1949/1-4
- Cs. Pócs Éva-Hoppál Mihály: Kérdőív a palóc néphit és népi**
gyógyászati gyűjtéséhez
- Cs. Pócs Éva: Zagyvarékas néphite**
Néprajzi Múzeum
Néprajzi Közlemények 1964. IX. 3-4
- Rápóti Jenő-Romváry Vilmos: Gyógyító növények**
Medicina kk. Budapest 1974
- Tarisznyás Márton: Gyergyó történeti néprajza**
Kriterion kk. Bukarest 1982
- Vajkai Aurél: A magyar népi orvoslás kutatása**
Kny. a Magyar Népkutatás Kézikönyvéből
Budapest 1948
- Vajkai Aurél: Egy kéziratok orvosló könyv**
Orvostörténeti Közlemények Suppl. 7-8
Budapest 1975
- Vargyas László: Adatok a makódi néphithoz II.**
Ethnográfia 1945/1-4

Dr. Zelenyák János: A gyógynövények hatása és használata
Stephaneum nyomda Budapest 1908

...
 ...
 ...
 ...

...
 ...
 ...
 ...

...
 ...
 ...
 ...

MELLÉKLET

...
 ...
 ...
 ...

...
 ...
 ...
 ...

...
 ...
 ...
 ...

- + Gold sémán
- ++ zalaegerszegi varázsdob
- +++ mérés módszere
- ++++ gyógynövények

